

УДК 159.923.2

[https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series12.2025.26\(71\).03](https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series12.2025.26(71).03)

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ САМООЦІНЮВАННЯ ОБРАЗУ «Я» ПІДЛІТКАМИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Надія Зінченко

аспірант кафедри теоретичної та консультативної психології

Український державний університет імені М.П.Драгоманова

01601, Україна, м. Київ, вул. Пирогова, 9

2zinchenkonadya@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0005-5342-9999>

Ірина Булах

доктор психологічних наук, професор,

професор кафедри теоретичної та консультативної психології

Український державний університет імені Михайла Драгоманова

01601, Україна, м. Київ, вул. Пирогова, 9

i.s.bulakh@udu.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0003-0887-7395>

Анотація

У статті висвітлено особливості впливу воєнних подій на процес самооцінювання особистістю підліткового віку власного Я-образу. Проведено теоретичний аналіз наукових розвідок сучасних вчених з питань самооцінки та самосвідомості особистості підліткового віку. Результати дослідження виявили сконцентрованість досліджуваних на рефлексивних очікуваннях значущих для них людей. Якісні показники були репрезентовані за когнітивно-рефлексивним та емоційно-оцінним компонентами. Для діагностики конативно-регулятивного компонента була використана апробована в процесі пілотажного дослідження шкала з контрольними твердженнями, які актуалізували соціально-бажані моделі поведінки підлітка. Це дало можливість констатувати проблемні категорії відповідей, емоційну валентність самоідентичності та вияви соціально-бажаних моделей поведінки у процесі самооцінювання підлітків. Психологічний аналіз показав, що в процесі самооцінювання у підлітків презентовані такі категорії, як когнітивна розгалуженість, когнітивна обмеженість та проблемна ідентичність. Більше половини досліджуваних продемонстрували переважання негативної самооцінки, причому в третини респондентів самокритика і самозневага виражені досить явно. Вони не приймають себе, вважають себе неуспішними й гіршими за інших однолітків, не прагнуть пред'являти свої сильні сторони у міжособистісній взаємодії чи конкретній діяльності. Такі результати вказують на специфічний вплив воєнних дій на процес становлення самосвідомості, зокрема образу «Я» підлітків. Загалом психологічний аналіз самооцінювання підлітками в кризових умовах життя надав можливість констатувати й інтерпретувати нові особистісні характеристики підлітків, які формуються у них у процесі сучасного соціального буття. Це у подальшому надасть можливість психологам переорієнтуватися у просвітницькій, діагностичній, превентивній та корекційній діяльності з особистістю підліткового віку.

Ключові слова: підлітки, образ «Я», Я-концепція, самооцінка, самоставлення, самоприйняття, самоповага, самосвідомість, ідентичність.

Вступ

Сучасні трансформаційні процеси в країні та суспільстві детермінували зростання інтересу до процесу життєіснування особистості в період дорослішання. Провідні дослідження представників соціальних (Л. Карамушка, В. Москаленко, В. Татенко та ін.) та психологічних (І. Бех, М. Савчин, Л. Романюк та ін.) наук актуалізують питання пов'язані з самоусвідомлення підлітків, зокрема з процесом самооцінювання власного образу «Я».

Як показують результати наукових досліджень (Osokina et al., 2023; Goto et al., 2024; Sptyska, 2024) у деякої частини молодих людей виявляється психологічна травматизація, посттравматичні стресові розлади, тривожність, депресивні симптоми, страхи, спричинені війною, які призвели до суттєвих зрушень як у сприйнятті загальної картини світу, так і в уявленнях про себе.

Вплив військових подій на особистісний розвиток, особливо на процес самоусвідомлення підлітків, має здебільшого індивідуальний вплив. У одних – це руйнація та негативні зміни, вразливість до стресу, підвищений рівень тривоги, депресивні настрої, у інших – врівноваженість, урегульованість психологічного стану, резильєнтність та посттравматичне особистісне зростання; ще в інших – життєва криза взагалі не виявляється (Badanta et al., 2024).

В умовах воєнного стану увага психологічної наукової спільноти має бути спрямована на вивчення ціннісного ставлення підлітків до себе, самооцінювання ними образу «Я». Така зорієнтованість вчених дасть можливість фахівцям осмислити процеси саморозуміння, самоприйняття, самоствавлення, які визначають розвиток самосвідомості в період дорослішання.

Досить важливим є методичний контекст, у межах якого необхідно переглянути та усучаснити класичні засоби психологічної діагностики образу «Я» підлітків. Більшість відомих опитувальників-самозвітів спираються на самооцінювання образу «Я» в межах усвідомленого сприйняття власних якостей, цінностей, дій, форм поведінки, а саме: Шкала самооцінки М. Розенберга (Rosenberg, 1965); Опитувальник самооцінки С. Куперсміта (Coopersmith, 1967); методика діагностики рівня суб'єктивного контролю Дж. Роттера (Rotter, 1966), «Профілі самоприйняття», розроблені С. Хартер для дітей різного віку (Harter, 1982) тощо. При цьому жодна з названих методик не дає цілісного уявлення про розвиток Я-концепції підлітка, розкриваючи лише окремі елементи: глобальну самооцінку, сприйняття власних компетенцій та адекватності в окремих сферах життя тощо. Через обмеженість діагностичного інструментарію когнітивні аспекти образу «Я» (як складової Я-концепції особистості), часто залишаються поза увагою дослідників.

Найбільш чітко структура Я-концепції окреслена в концептуальній моделі Р. Бернса, котрий в контексті гуманістичного напрямку, зокрема екзистенційного підходу, розглядав Я-концепцію як сукупність узагальнених уявлень індивіда про себе, що базуються на переконаннях, оцінках та їх реалізації у поведінці (Burns, 1982). Такий підхід розділяють багато сучасних дослідників (М. Кле, Х. Крайх, Ф. Райз, Х. Ремшмідт). Хоча в підлітковому віці самосвідомість перебуває в процесі активного становлення, у ній можна впевнено виокремити три компоненти, виокремлені Бернсом: когнітивно-рефлексивний (саморефлексія, самоідентичність), емоційно-ціннісний (самооцінка, самоствавлення) і конативно-регулятивний (самоконтроль, саморегуляція). Схожа наукова позиція щодо процесу становлення образу «Я» підлітків простежується в працях І. Беха (2020), І. Булах

(2016), І. Бушая (2000), О. Жизномірської (2010), А. Супріган (2020) та інших українських вчених.

У підлітковому віці основою самосвідомості в процесі самоусвідомлення й самооцінювання виступає образ «Я». Однак у цей віковий період продовжується інтенсивний процес самоідентифікації та самоствердження, у зв'язку з чим, оцінка власного образу «Я» буває лабільною і може змінюватися залежно від об'єктивних чи суб'єктивних умов. Сформовані в цьому віці певні переконання про себе (Я-образ) та якість самооцінки (самоприйняття, самоставлення, самоповага, самоефективність і т.ін.) визначають індивідуальну специфіку досягнень особистості підлітка в усіх життєвих сферах, а також її здатність до подолання проблем та труднощів. Від того як підліток буде уявляти та оцінювати себе, залежить міра орієнтації не тільки у власному внутрішньому світі, а й у зв'язках з близьким оточенням та у зовнішній реальності загалом (Rice & Dolgin, 2008; Бех, 2020; Булах, 2016; Михайлишин, 2022).

Мета дослідження: виявити специфіку психологічного аналізу самооцінювання образу «Я» підлітків та апробувати надійні й валідні засоби його діагностики в сучасних кризових умовах їх життєдіяльності.

Завдання дослідження: 1) визначення рівня розвитку самосвідомості в особистості підліткового віку; 2) дослідити особливості вияву самоповаги/самозневаги підлітків; 3) виявлення та аналіз впливу соціальної бажаності на процес самооцінювання підлітків.

Методи дослідження

У процесі психодіагностики самоусвідомлення підлітків нами було використано наступні методики: тест двадцяти тверджень «Хто Я?» (Twenty Statements Test: Kuhn & McPartland, 1954) та Шкала самооцінки Розенберга RSES (Rosenberg Self-Esteem Scale: Rosenberg, 1965). Вони надають можливість глибоко вивчити когнітивно-рефлексивний та емоційно-оцінний компоненти Я-образу. При аналізі конативно-регулятивного компонента виявляється, за нашим розумінням, що досліджувані більшою мірою здатні орієнтуватися на рефлексивні очікування значущих для них людей, а також на засвоєні соціально-унормовані моделі поведінки. Для перевірки ефекту впливу зазначених вище соціальних чинників нами було розроблено шкалу з контрольними твердженнями, що відображають зорієнтованість підлітків на соціально-бажані моделі поведінки.

Для вивчення ступеня, до якого самооцінка підлітка регулюється мотивацією схвалення, прагненням зберегти і продемонструвати іншим свій образ «Я», в спеціальну шкалу були включені контрольні твердження. Слід відзначити, що подібних інструментів існує досить багато, але вони орієнтовані переважно на дорослу аудиторію й не адаптовані для роботи з підлітками. Нами були відібрані твердження, які допомагають визначити прагнення досліджуваних справити на психолога позитивне враження.

Це такі прямі та реверсні твердження:

1. Я завжди виконую свої обіцянки.
2. Я ніколи не дратуюсь і не злюсь.
3. Інколи я люблю попліткувати.
4. Я завжди поводжуся ввічливо та чемно.
5. Іноді я говорю неправду.
6. Я завжди прислухаюсь до порад своїх батьків.
7. Я з повагою ставлюся до всіх вчителів у школі.

8. Іноді мені хочеться нецензурно лягати.
9. Іноді я відкладаю або забуваю роботу, яку маю виконати.
10. Я ніколи не порушую правила поведінки в школі та на вулиці.

Одні з цих тверджень були створені спеціально для нашого емпіричного дослідження, інші – відібрані з вже відомих методик (контрольної шкали ММРІ, особистісного опитувальника ЕРІ Айзенка, шкали соціальної бажаності Кроуна-Марлоу) та модифіковані для використання у шкільному сеттингу. Респонденти оцінювали твердження за допомогою 5-бальної шкали Лікерта: від 1 – повністю не згодний до 5 – повністю згодний. Щоб приховати справжню мету опитування, ці пункти були включені в інший опитувальник для діагностики особистісних якостей та змішані з іншими твердженнями.

Вибірку склали учні 7-9 класів Київської школи № 104 імені О. Ольжича та відвідувачі групи розвитку особистості психологічної студії «Сезони Надії» (м. Київ). У психологічному дослідженні взяли участь 79 осіб, серед яких 39 хлопців і 40 дівчат

. Вік учасників від 12 до 15 років. Для кількісної обробки даних та їх інтерпретації використано програмне забезпечення SPSS (версія 29.0).

Результати та дискусії

За результатами теоретичного аналізу вітчизняних досліджень (Булах, 2016; Ілляш та ін., 2019; Супріган, 2020; Цешнатій, 2015; Чанцева-Коваленко, 2016), виокремлено різноманітні психологічні особливості для визначення змістового наповнення в процесі самооцінювання образу «Я» підлітків: їх провідні соціальні позиції, рольові очікування, прагнення, бажання, риси характеру, цінності, емоційно-ціннісне ставлення до себе, якості особистості, на яких досліджувані концентрували увагу. Серед усього розмаїття діагностичних можливостей методики самоопису «Хто Я?» зосередили дослідницьку увагу на показниках, які можуть відображати рівень розвиненості образу «Я» підлітків, цілісність та узгодженість його компонентів.

Передусім, нами було проаналізовано оцінювання і подальший опис підлітками себе у вільній, спонтанній формі, що для значної частини досліджуваних виявилось досить складним завданням. Деякі з них багаторазово використовували однакові формулювання, намагаючись формально виконати інструкцію: «не знаю» або власне ім'я (такі відповіді рахувалися як одна й та ж). Інші учасники дослідження, навпаки, легко та швидко записували розгорнуті самоописи й різноманітні формулювання, що може свідчити про достатній рівень розвиненості рефлексивних умінь, здатність до осмислення власного образу «Я».

При інтерпретації відповідей ми керувалися положенням, що загальна кількість відповідей респондентів відображає когнітивну складність Я-образу. *Когнітивна складність* є прямим відображенням рівня розвитку самосвідомості підлітків: чим більше досліджуваний описує власних характеристик, чим більш вони різноманітні та диференційовані, тим вищим є рівень самоусвідомлення. Підрахунок кількості наданих відповідей є найбільш простим у розрахунку та давно відомим параметром методики. Вважається, що людина з більш розвинутою рефлексивністю легше та швидше формулює відповіді на ключове питання методики «Хто Я?», надаючи в середньому більше відповідей, ніж людина з менш розвинутою рефлексивністю та несформованими уявленнями про себе (Kuhn & McPartland, 1954; Данильченко & Вертель, 2012).

Середня кількість відповідей у вибірці склала 16,9, при цьому значення медіани дорівнювало 20, тобто максимальній кількості відповідей. Розподіл показника кількості відповідей відображено на рис. 1 – він має помітне зміщення праворуч.

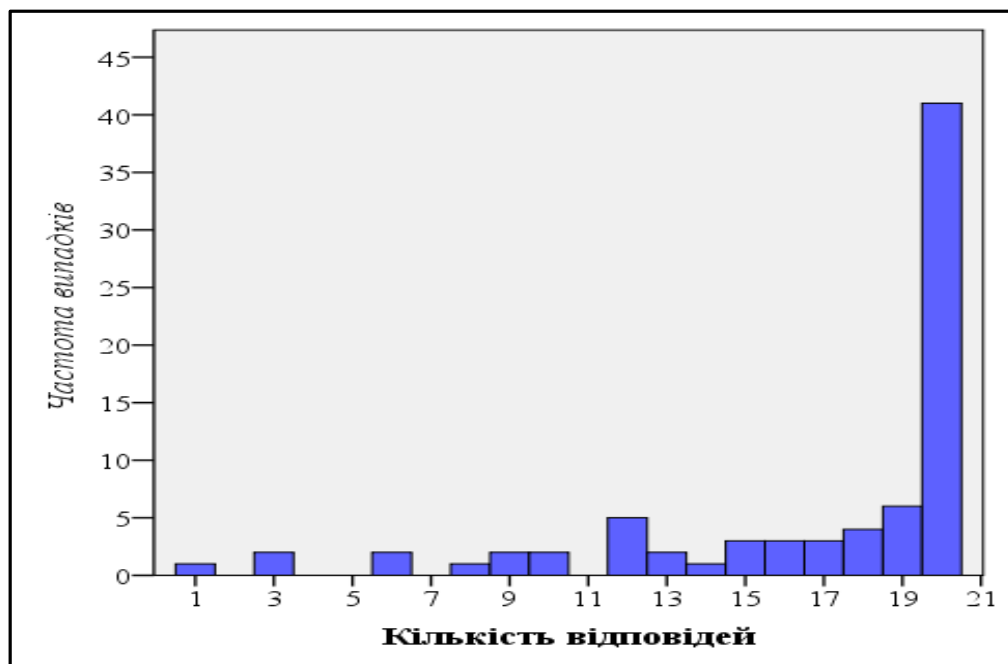

Рис. 1. Частота показників кількості відповідей підлітків за методикою «Хто Я?», N=79

Як видно з рис. 1, двадцять різноманітних висловлювань про себе змогли сформулювати майже половина опитаних (49,4 %). Такі підлітки мають достатній рівень саморефлексії та можуть успішно сформулювати вербальний опис власних персональних і соціальних характеристик при мінімальній зовнішній стимуляції.

Для подальшої практичної роботи важливо визначити та обґрунтувати кількісні показники, які вказують на дефіцит когнітивної наповненості образу «Я» підлітка, що потребує корекційного психологічного втручання. За проведеними підрахунками зафіксовано, що 10,0% досліджуваних дали від 1 до 10 відповідей. На нашу думку, саме такий бальний розподіл відповідає найнижчим результатам та надає підґрунтя для подальшого визначення підлітків «групи ризику». При цьому варто пам'ятати, що мала кількість відповідей може характеризувати не тільки недостатній досвід самоусвідомлення, але й також «закриту особистість», яка бажає приховати від дослідника інформацію про свої індивідуальні особливості.

За кількісними та якісними результатами методики ми отримали різностороннє усвідомлення та оцінювання змістового наповнення образу «Я» підлітків. Як виявилось, з плином часу (і відповідними змінами зовнішньої реальності), у відповідях на питання «Хто Я?» з'явилися нові специфічні оцінювання та Я-описи сучасних підлітків, що не були констатовані у попередніх дослідженнях вчених. Одним з таких є *ігрова ідентичність*. Сучасні підлітки часто оцінюють та презентують себе в термінології ігрових всесвітів і персонажів, якими захоплюються (зазвичай вони мало зрозумілі пересічній людині) як-от: фортнайтер, майнкрафтер, бравлер тощо. Іншою поширеною особливістю ідентичності підлітків, яка знайшла відображення в самоописах, є *рольова віртуальна активність в онлайн-спільнотах*: геймер, блогер, фурі тощо. Окрім того, початок повномасштабного вторгнення рф

в нашу країну призвів до виявів *мілітарної ідентичності*: снайпер, танкіст, ухіянт, нацист, дитина війни і т.ін. Особливості такого самооцінювання й побудови змісту Я-конструктів та їх вплив на розвиток самосвідомості підлітків, в подальшому варто дослідити більш ґрунтовно.

Враховуючи проведення подальшої корекційно-розвивальної роботи, найбільшу увагу при вивченні результатів проєктивної методики було приділено виявленню та інтерпретації самовисловлювань підлітків, які безпосередньо вказували на порушення формування уявлень про себе. Ця категорія відповідей отримала назву «проблемна ідентичність», стосовно неї було проведено контент-аналіз – табл. 1.

Таблиця 1

Кількісні показники контент-аналізу проблемних категорій відповідей за змістом образу «Я» досліджуваних

N=79

Категорія судження	Кількість відповідей	%
Негативні самооцінювання, які містять негативну саморефлексію	49	45,4%
Наявність відрефлексованої психологічної проблеми	24	22,2%
Відірвані від реальності презентації себе	18	16,7%
Неадекватні приписування собі властивостей, що виходять за межі зрозумілих символів	9	8,3%
Асоціація з негативним або проблемним персонажем	8	7,4%
Загальна кількість відповідей, що свідчать про складність самооцінювання образу «Я» підлітків	108	100%

Загалом в процесі пілотажного дослідження підлітки дали 1336 відповідей на питання методики «Хто Я?». Серед них виявлено 108 висловлювань, які відображали вияви проблемної самоідентифікації (це складає 8,1 % від опрацьованого масиву даних). Хоча такі відповіді дуже різноманітні, їх можна об'єднати за кількома категоріями:

- пряма заява про наявність відрефлексованої психологічної проблеми (22,2 %): «Я дуже вразлива», «Я завжди відчуваю себе гірше за інших», «Я не вірю в себе», «Я соціофоб», «Я можу завдати болю рідним мені людям», «Я боюсь майбутнього», «Я закрита (не показую емоції)» тощо;

- різко-негативні самовисловлювання, які не містять ознак саморефлексії (45,4 %): «Я тупа», «Я дура», «Я ні на що не здатний», «Я брехун», «Я крінж», «Я нелюдь», «Я псих», «Я ворог», «Я ухіянт», «Я чорт», «скажена собака» «комуніст», «нацист»;

- відірвані від реальності пред'явлення себе (16,7 %): *Президент України, полковник, вчитель, китайка, негр*;

- неадекватні відповіді - приписування собі властивостей, що виходять за межі зрозумілих символів (8,3 %): *дерево, макака, пельмень, куркума, книжка* і т. ін.;

- асоціація з негативним або проблемним персонажем (7,4 %): *адольф гітлер, тайлер дерден, сталін* (в усіх прикладах нами були збережені граматичні дописи досліджуваних).

Слід відзначити, що традиційні способи категоризації відповідей на питання «Хто Я?» (формально-біографічні відомості, соціально-рольові ознаки, особливості гендерної та інших соціальних ідентичностей, фізичні параметри, характерологічні якості, моральні переконання,

провідні інтереси, ставлення, мотивації тощо) не входили у завдання поточного дослідження, оскільки вони ґрунтовно описані в попередніх працях українських вчених (Булах, 2016; Данильченко та Вертель, 2012; Ілляш та ін., 2019; Супріган, 2020; Цешнагій, 2015; Чанцева-Коваленко, 2016 та ін.).

Отже, загалом у самооцінюванні та самоописах підлітків, більшою мірою, домінують наступні категорії: *когнітивна розгалуженість, когнітивна обмеженість, проблемна ідентичність*.

Для вимірювання *самооцінки* підлітків у контексті методики «Хто Я?», нами використовувалась додаткова інструкція: «Після того, як ви заповнили усі рядки, біля кожної записаної вами відповіді напишіть знаки «+», «-», або «0». Знак «+» означає, що зазначена якість чи ознака вам подобається, ви вважаєте її позитивною. Знак «-» означає, що ви вважаєте її негативною, це вас не радує. Знак «0» означає, що ви ставитеся до цього нейтрально або байдуже». При обробці індивідуальних бланків розраховувалися три окремі показники, що відображали різні варіанти самооцінювання підлітками окремих параметрів їх власного «Я». Таким чином, вимірні параметри в процесі самооцінювання за модифікованою інструкцією методики «Хто Я?» відображали позитивні, негативні або нейтральні параметри самоставлення. Частотний розподіл показників відображено на рис. 2.

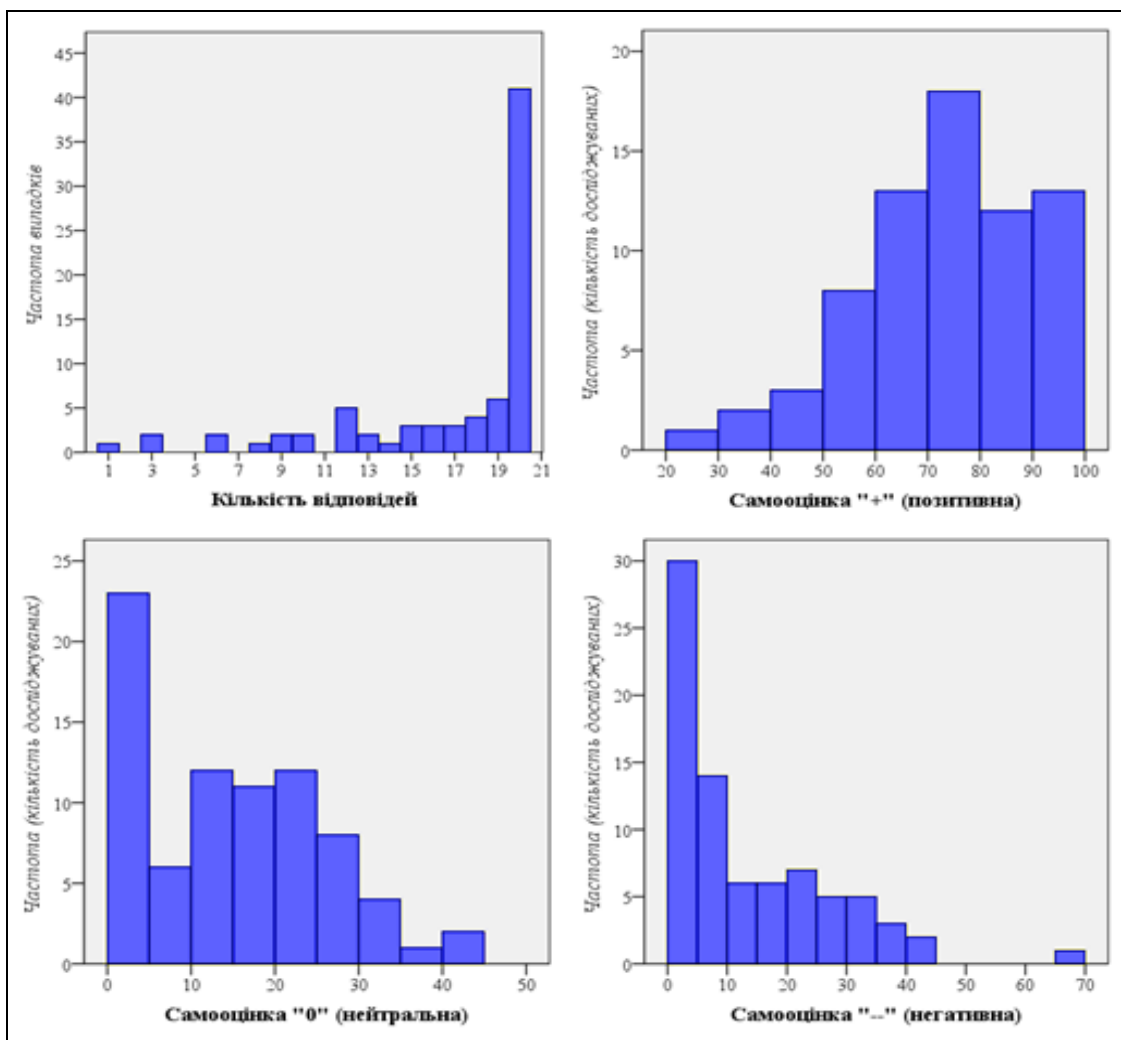

Рис. 2. Розподіл емпіричних показників самооцінки власного образу «Я» підлітками за модифікованою інструкцією методики «Хто Я?»

Позитивна самооцінка може бути ознакою адаптивного стану самоідентичності, вона вважається адекватною, якщо співвідношення позитивно оцінених якостей щодо негативних та нейтральних оцінок складає 65-80 % на 20-35 % (Данильченко та Вертель, 2012). Коефіцієнт самооцінки з позначкою «-» та «0» у співвідношенні з «+», що складає 50-100 % свідчить про проблему самоідентифікації підлітків (56,97%) та потребу в корекційно-розвивальній роботі. За результатами проведеного аналізу було виокремлено *валентність самоідентичності* – переважаючий емоційно-оцінний тон ідентифікаційних характеристик в самоописі підлітків. Кількісні показники презентуємо в табл. 2.

Таблиця 2

Кількісні показники валентності самоідентичності підлітків за модифікованою інструкцією методики «Хто Я?».

n=79

Валентність самоідентичності	Кількість	%
Позитивна (адекватна) самооцінка	34	43,03
Негативна самооцінка та байдуже (нейтральне) ставлення	45	56,97

Наведені якісні критерії та кількісні розрахунки розширюють діагностичні можливості методики вільних самоописів «Хто Я?», зокрема її валідність і надійність щодо показників, які вказують на необхідність корекційно-розвивальних втручань, спрямованих на розвиток образу «Я».

Шкала самооцінки Розенберга RSES (Rosenberg Self-Esteem Scale) є одним з найбільш відомих у світі інструментів, спрямований на виявлення почуття самоцінності у досліджуваних періоду дорослішання. Самооцінка є одним із компонентів Я-концепції, яку М. Розенберг визначав як сукупність думок і почуттів індивіда щодо себе як об'єкта (Rosenberg, 1965). Результати емпіричних досліджень зарубіжних вчених показали, що позитивно і негативно сформульовані пункти утворюють два окремі фактори – це дозволяє виділяти та використовувати в структурі методики дві субшкали, що вимірюють почуття самоповаги та самозневаги особистості (Donnellan, Trzesniewski & Robins, 2015).

За результатами проведеного нами опитування у вибірці підлітків (n=79), загальний показник самооцінки має середнє значення 27,8 при стандартному відхиленні 5,5; медіана дорівнює 28. Якісний аналіз самооцінки підлітків за методикою Розенберга (RSES), показав, що лише 3,0% респондентів мають високий рівень самооцінки (35-40 балів). Третина підлітків, а саме 35,0 %, має середній рівень самооцінки (25-34 балів). Водночас 31,0 % учасників дослідження демонструють низький рівень самооцінки (20-24 балів), ще 31,0 % – дуже низький рівень (10-19 балів).

Отже, більше половини респондентів у досліджуваній вибірці (загалом 62,0 %) продемонстрували переважання негативної самооцінки, самокритики та самозневаги. При цьому у третини досліджуваних зазначені якості мають яскравий вияв. Вони не задоволені собою, вважають себе гіршими за інших однолітків, не можуть заявити про свої сильні сторони, часто почуваються «невдахами» та «нікчемами».

Такий розподіл показників викликає занепокоєння, оскільки низька самооцінка асоціюється з підвищеним ризиком виникнення емоційних проблем, труднощів соціальної адаптації, особливо у підлітковому віці, коли формуються ключові аспекти особистісної ідентичності. Зважаючи на отримані дані, необхідно впровадити програми психологічної

допомоги для учнів з дуже низьким, низьким та середнім рівнем самооцінки. Такі програми повинні бути спрямовані на підвищення впевненості в собі, самоповаги, розвиток навичок самоприйняття та формування позитивної Я-концепції. Особливу увагу слід приділяти роботі з підлітками, які демонструють критично низький рівень самооцінки, оскільки вони потребують найбільшого обсягу підтримки та втручання.

Важливим аспектом дослідження стало виявлення впливу соціальної бажаності на процес самооцінювання підлітків.

Для вивчення ступеня, до якого самооцінка підлітка регулюється мотивацією схвалення, прагненням зберегти і продемонструвати іншим свій позитивний образ «Я», у процедуру опитування була включена контрольна шкала. З урахуванням цілей та умов опитування була розроблена спеціальна анкета, яка включала 10 прямих та реверсних тверджень. Особливістю контрольних шкал є наявність заздалегідь відомої «правильної» відповіді – внормованого зразку поведінки, який зазвичай призводить до соціального схвалення, або навпаки, засуджується оточуючими. Зазвичай вони виконують допоміжну роль у дослідженнях, допомагаючи відсіяти респондентів, відповіді яких можуть бути спотворені прагненням справити на дослідника гарне враження. Але в нашому випадку – це повноцінний та важливий компонент образу «Я», а саме ситуативний Я-образ, що віддзеркалює репрезентоване ідеалізоване «Я».

Було проведено кореляційний аналіз даних за допомогою критерію Пірсона. У ході проведеного аналізу констатовано, що існують тісні взаємозв'язки між показниками контрольної шкали соціальної бажаності відповідей та результатами Шкали самооцінки М. Розенберга. Схильність досліджуваних давати соціально бажані відповіді прямо корелює із їх самоцінністю ($r=0,324^{**}$) та загальною самооцінкою ($r=0,328^{**}$) власного образу «Я», а також негативно корелює з проявами самозневаги (відповідно $r = -0,299^{**}$). Усі ці кореляції є значущими на рівні $p \leq 0,01$ – див. табл. 3.

Таблиця 3

Кількісні показники коефіцієнтів кореляцій між показниками контрольної шкали (мотивації соціальної бажаності) та Шкали самооцінки Розенберга

	Само- цінність	Само- зневага	Загальна самооцінка	Контрольна шкала
Кількість відповідей методики «Хто Я?»	0,023	0,066	-0,062	0,084
Проблемна ідентичність	-0,368**	0,414**	-0,432**	-0,259*
Позитивне самоставлення	0,524**	-0,495**	0,571**	0,155
Нейтральне самоставлення	-0,180	0,149	-0,196	0,035
Негативне самоставлення	-0,532**	0,522**	-0,580**	-0,232*
Контрольна шкала	0,324**	-0,299**	0,328**	1,000

Примітка: * кореляція значуща при $p \leq 0,05$; ** кореляція значуща при $p \leq 0,01$

Підкреслимо, що мотивація соціальної бажаності досліджуваних (тенденція відповідати таким запитам, щоб бути прийнятим і схваленим іншими) корелює із усвідомленою самооцінкою ($r=0,328^{**}$, $r=-0,432^{**}$, $r=0,571^{**}$, $r=-0,580^{**}$ при $p \leq 0,01$) і цей факт ми можемо проінтерпретувати наступним чином:

а) психологічний механізм самопрезентації (самопред'явлення). Підлітки часто схильні показувати себе в більш позитивному ракурсі, особливо в ситуаціях зовнішнього оцінювання.

Високий рівень соціальної бажаності вказав на те, що особистість у період дорослішання намагається відповідати соціальним нормам та очікуванням. Високі показники самооцінки можуть бути частиною такої стратегії самопрезентації, оскільки позитивне ставлення до себе також сприймається як соціально бажана риса;

б) конформність і самооцінка. Підлітки з високим рівнем конформності (яка зазвичай асоціюється із соціальною бажаністю) активно намагаються відповідати очікуванням та нормам референтної групи і, саме тому, мають високу самооцінку. Таке підвищення самооцінки може бути як внутрішньо усвідомлене (особистість дійсно вважає себе гідною, впевнена у собі), так і зовнішньою демонстрацією, щоб справити враження на інших;

в) підлітки отримують позитивний зворотний зв'язок, демонструючи у своєму оточенні бажану та схвальну поведінку. Соціально схвалені дії, слова та вчинки підлітка винагороджуються з боку значущих осіб похвалою, підтримкою, прийняттям, що, у свою чергу, позитивно впливає на самоставлення та підкріплює позитивну самооцінку.

Про корисну функцію психологічної ознаки, яка вимірюється контрольною шкалою (мотивація соціальної бажаності, ідеалізоване «Я», потреба у зовнішньому схваленні), свідчать обернені кореляції за двома параметрами методики «Хто Я?»: із виразністю проблемної самоідентичності ($r = -0,259^*$ при $p=0,021$) та величиною негативної самооцінки підлітків ($r = -0,232^*$ при $p=0,039$).

Кореляції між показниками контрольної шкали (соціальної бажаності) та показниками самооцінки цілком зрозумілі – вони підтверджують, що бажання позитивно виглядати в очах інших прямо пов'язане з тим, як людина оцінює сама себе. Також вони свідчать про те, що презентований образ «Я» підлітка потрібно вивчати як важливу частину їх образу «Я» та обов'язково враховувати в ході психологічних опитувань.

Отже, за результатами проведеної психодіагностики було виділено 6 груп підлітків, що потребують різних шляхів і способів психологічного супроводу:

- 1) підлітки з несформованим, когнітивно збідненим образом «Я»;
- 2) підлітки з виразною проблемною самоідентифікацією;
- 3) підлітки з переважно негативною самооцінкою та самоставленням;
- 4) підлітки з реалістичною самооцінкою, у якій врівноважені плюси та мінуси;
- 5) підлітки з переважно позитивним ставленням до себе;
- 6) підлітки з перебільшено позитивним ставленням до себе (завищена самооцінка).

Висновки

Насьогодні, психологи досить рідко залучають до вивчення розвитку самосвідомості методики психодинамічного напрямку. Хоча саме в межах психоаналізу було сформульоване базове для психології положення про наявність неусвідомлених процесів і їх визначальну роль у функціонуванні психіки людини. Головна причина відсутності врахування в процесі вивчення неусвідомлених процесів особистості – це труднощі операціоналізації та кількісного вимірювання глибинних психічних феноменів (передсвідомих та несвідомих структур), що значно ускладнює їх використання в наукових психологічних дослідженнях.

Можливості діагностики Я-образу особистості підлітків за допомогою проєктивної методики «Хто Я?» М. Куна і Т. Макпартленда включають кількісну оцінку когнітивної складності відповідей, оцінку емоційної валентності самооцінки (включаючи позитивні, нейтральні та негативні аспекти ставлення до себе), а також широкий спектр якісних інтерпретацій, залежно від цілей дослідження (в роботі показані результати контент-аналізу

категорій проблемної самоідентифікації, яка складає 8,1 % від загального масиву відповідей). Шкала самооцінки М. Розенберга дозволяє досліднику швидко та ефективно оцінити глобальну самооцінку підлітків, а також виокремити її підвимири: почуття самоповаги та самозневаги. Використання контрольної шкали соціальної бажаності при вивченні Я-образу відіграє важливу роль та дозволяє виявити репрезентоване, часткове ідеалізоване «Я», що відповідає в нормованим зразкам поведінки.

В ході проведеного психологічного дослідження особливостей самооцінювання образу «Я» підлітків маємо достатньо повне уявлення про розвиток образу «Я» особистості підлітка. Зокрема, отримані результати надали переконливе уявлення про структурні компоненте досліджуваного феномену: когнітивно-рефлексивний, емоційно-ціннісний та конативно-регулятивний.

Отримані емпіричні данні підтверджують, що у самооцінюванні та самоописах підлітків, більшою мірою, домінують наступні категорії: когнітивна розгалуженість, когнітивна обмеженість, проблемна ідентичність. Аналіз результатів дослідження самооцінки підлітків продемонстрував переважання негативної самооцінки, самокритики та самозневаги у більшості респондентів. Вони виявляють не задоволеність собою, не можуть визначити та продемонструвати свої сильні сторони, часто почуваються «невдахами» та «нікчемами».

Проведений кореляційний аналіз дозволив констатувати, що існують тісні взаємозв'язки між показниками соціальної бажаності та самооцінкою. Схильність досліджуваних давати соціально бажані відповіді прямо корелює із їх самооцінкою ($r=0,324$) та загальною самооцінкою ($r=0,328$) власного образу «Я», а також негативно корелює з проявами самозневаги (відповідно $r = -0,299$).

Отже, проведена комплексна психодіагностика за допомогою валідних та надійних методів дозволяє проаналізувати функціонування психіки на рівні неусвідомлених процесів та спланувати корекційну роботу, метою якої буде розвиток образу «Я» підлітків та розвиток їх самосвідомості.

Перспективи подальших досліджень. В подальшому планується залучити психоаналітичні засоби, зокрема групові технології «Сендплей», для покращення розвитку Я-образу підлітків у шкільному середовищі.

Література

1. Бех, І.Д. (2009). *Грані самосвідомості особистості. Психологічні джерела виховної майстерності*. Київ : Академвидав.
2. Булах, І.С. (2016). *Психологія особистісного зростання підлітків: реалії та перспективи* (Монографія). Вінниця : Нілан-ЛТД.
3. Бушай, І.М. (2000). Психологічні особливості розвитку «Я – образу» акцентуєваних підлітків. (Автореф. дис. канд. психол. наук). Київ.
4. Жизномірська, О.Я. (2010) Психологічні особливості самоствердження молодших та старших підлітків. (Автореф. дис. канд. психол. наук). Київ : Нац- педагогічний ун-т імені М. П. Драгоманова.
5. Ілляш, С.Д., Калита, Н.І., & Скалич, Л.Й. (2019). Формування саморозуміння у майбутніх педагогів у період професійного становлення (емпіричні аспекти). *Молодий вчений*, 4(68), 224-228. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-4-68-53>
6. Михайлишин, У.Б. (2022). Вплив самооцінки на конфліктну поведінку підлітків. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія*, 3, 86-92. <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2021.3.17>
7. Данильченко, Н.О., & Вертель, А.В. (2012). *Психодіагностика: практикум*. Суми : Вид-во. Сум ДПУ ім. А.С. Макаренка.

8. Супріган, А.О. (2020). Трансформація «Я-образу» особистості в складних життєвих обставинах (Автореф. дис. канд. психол. наук). Київ.
9. Цешнатій, О. (2019). Особливості використання методики М. Куна та Т. Макпартленда «Хто Я?» при вивченні гендерної ідентичності. *Проблеми сучасної психології*, 27, 620-633. Режим доступу: <http://forensic.bsmu.edu.ua/index.php/2227-6246/article/view/158715>
10. Чанцева-Коваленко, О.М. (2016). Особливості теоретико-методологічного інструментарію дослідження особистісного розвитку дитини під впливом стосунків батьків. *Проблеми сучасної психології*, 31, 539-548.
11. Badanta, B., De la Plata-Blasco, M., Lucchetti, G., & González-Cano-Caballero, M. (2024). The social and health consequences of the war for Ukrainian children and adolescents: a rapid systematic review. *Public health*, 226, 74–79. <https://doi.org/10.1016/j.puhe.2023.10.044>
12. Burns, R.B. (1982). *Self-Concept Development and Education*. London : Holt, Rinehart & Winston.
13. Coopersmith, S. (1967). *The antecedents of self-esteem*. San Francisco : W. H. Freeman and Co.
14. Donnellan, M.B., Trzesniewski, K.H., & Robins, R.W. (2015). Measures of self-esteem. In G. J. Boyle, D. H. Saklofske, G. Matthews (Eds.), *Measures of personality and social psychological constructs* (pp. 131-157). Elsevier ; Academic Press. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-386915-9.00006-1>
15. Goto, R., Pinchuk, I., Kolodezhny, O., Pimenova, N., Kano, Y., & Skokauskas, N. (2024). Mental Health of Adolescents Exposed to the War in Ukraine. *JAMA pediatrics*, 178(5), 480-488. <https://doi.org/10.1001/jamapediatrics.2024.0295>
16. Harter, S. (1982). The Perceived Competence Scale for Children. *Child Development*, 53, 87-97. <https://doi.org/10.2307/1129640>
17. Kuhn, M.H., & McPartland, T.S. (1954). An empirical investigation of self-attitudes. *American Sociological Review*, 19, 68-76
18. Osokina, O., Silwal, S., Bohdanova, T., Hodes, M., Sourander, A., & Skokauskas, N. (2023). Impact of the Russian Invasion on Mental Health of Adolescents in Ukraine. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 62(3), 335-343. <https://doi.org/10.1016/j.jaac.2022.07.845>
19. Rice, F.P., & Dolgin, K.G. (2008). *The Adolescent: Development, Relationships, and Culture*. Boston : Allyn and Bacon.
20. Rosenberg, M. (1965). *Society and the adolescent self-image*. Princeton, New Jersey : Princeton University Press.
21. Rotter, J.B. (1966). Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement. *Psychological Monographs*, 80, 1-28. <https://doi.org/10.1037/h0092976>
22. Spytka, L. (2024). Forecasts regarding mental disorders in people in the post-war period. *European Journal of Trauma & Dissociation*, 8(1), 100378, <https://doi.org/10.1016/j.ejtd.2024.100378>

References

1. Bekh, I.D. (2009). *Hrani samosvidomosti osobystosti. Psykholohichni dzherela vykhovnoi maisternosti [Facets of personality self-consciousness. Psychological sources of educational mastery]*. Kyiv: Akademvydav [in Ukrainian].
2. Bulakh, I.S. (2016). *Psykhologhiia osobystisnoho zrostannia pidlitkiv: realii ta perspektyvy [Psychology of personal growth of adolescents: realities and prospects]*. Vinnytsia : Nilan-LTD [in Ukrainian].
3. Bushai I.M. (2000). *Psykhologhichni osoblyvosti rozvytku «Ia – obrazu» aktsentuiovanykh pidlitkiv [Psychological features of the development of "I - image" of accented adolescents]*. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
4. Zhyznomirskaya, O.Ya. (2010). *Psykhologhichni osoblyvosti samo-stverdzhenia molodshykh ta starshykh pidlitkiv [Psychological features of self-affirmation of younger and older adolescents]*. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

5. Illiash, S.D., Kalyta, N.I., & Skalych, L.Y. (2019). Formuvannia samorozuminnia u maibutnikh pedahohiv u period profesiinoho stanovlennia (empirychni aspekty) [Formation of self-understanding in future teachers during the period of professional formation]. *Molodyi vchenyi - Young scientist*, 68, 224-228. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-4-68-53> [in Ukrainian].
6. Mykhailyshyn, U.B. (2022). Vplyv samoostinky na konfliktnu povedinku pidlitkiv [The influence of self-esteem on the conflict behavior of adolescents]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Psykholohiia – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series: Psychology*, 3, 86-92. <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2021.3.17> [in Ukrainian].
7. Danylchenko N.O., & Vertel A.V. (2012). *Psyhodiagnostyka: praktykum [Psychodiagnostics]*. Sumy : Publishing house of Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko. Retrieved from <https://library.sspu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/04/41-4.pdf> [in Ukrainian].
8. Suprihan, A.O. (2020). Transformatsiia «Ja-obrazu» osobystosti v skladnykh zhyttievkykh obstavynakh [Transformation of the “Self-image” of a person in difficult life circumstances]: *Extended abstract of Candidate’s thesis*. Kyiv. Retrieved from <http://psychology-naes-ua.institute/info/159/?page=2> [in Ukrainian].
9. Tsheshnatii, O. (2019). Osoblyvosti vykorystannia metodyky M. Kuna ta T. Makpartlenda «Khto Ya?» pry vyvchenni hendernoï identychnosti [Peculiarities of using the methodology of M. Kuhn and T. McPartland “Who Am I?” in studying gender identity]. *Problemy suchasnoi psykholohii - Problems of modern psychology*, 27, 620-633. Retrieved from <http://forensic.bsmu.edu.ua/index.php/2227-6246/article/view/158715> [in Ukrainian].
10. Chantseva-Kovalenko, O.M. (2016) Osoblyvosti teoretyko-metodolohichnoho instrumentariiu doslidzhennia osobystisnoho rozvytku dytyny pid vplyvom stosunkiv batkiv [Peculiarities of theoretical and methodological tools for studying the personal development of a child under the influence of parental relationships]. *Problemy suchasnoi psykholohii - Problems of modern psychology*, 31, 539-548 [in Ukrainian].
11. Badanta, B., De la Plata-Blasco, M., Lucchetti, G., & González-Cano-Caballero, M. (2024). The social and health consequences of the war for Ukrainian children and adolescents: a rapid systematic review. *Public health*, 226, 74–79. <https://doi.org/10.1016/j.puhe.2023.10.044>
12. Burns, R.B. (1982). *Self-Concept Development and Education*. London : Holt, Rinehart & Winston.
13. Coopersmith, S. (1967). *The antecedents of self-esteem*. San Francisco : W. H. Freeman and Co.
14. Donnellan, M.B., Trzesniewski, K.H., & Robins, R.W. (2015). Measures of self-esteem. In G. J. Boyle, D. H. Saklofske, G. Matthews (Eds.), *Measures of personality and social psychological constructs* (pp. 131-157). Elsevier ; Academic Press. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-386915-9.00006-1>
15. Goto, R., Pinchuk, I., Kolodezhny, O., Pimenova, N., Kano, Y., & Skokauskas, N. (2024). Mental Health of Adolescents Exposed to the War in Ukraine. *JAMA pediatrics*, 178(5), 480-488. <https://doi.org/10.1001/jamapediatrics.2024.0295>
16. Harter, S. (1982). The Perceived Competence Scale for Children. *Child Development*, 53, 87-97. <https://doi.org/10.2307/1129640>
17. Kuhn, M.H., & McPartland, T.S. (1954). An empirical investigation of self-attitudes. *American Sociological Review*, 19, 68-76
18. Osokina, O., Silwal, S., Bohdanova, T., Hodes, M., Sourander, A., & Skokauskas, N. (2023). Impact of the Russian Invasion on Mental Health of Adolescents in Ukraine. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 62(3), 335-343. <https://doi.org/10.1016/j.jaac.2022.07.845>
19. Rice, F.P., & Dolgin, K.G. (2008). *The Adolescent: Development, Relationships, and Culture*. Boston : Allyn and Bacon.
20. Rosenberg, M. (1965). *Society and the adolescent self-image*. Princeton, New Jersey : Princeton University Press.

21. Rotter, J.B. (1966). Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement. *Psychological Monographs*, 80, 1-28. <https://doi.org/10.1037/h0092976>
22. Spytka, L. (2024). Forecasts regarding mental disorders in people in the post-war period. *European Journal of Trauma & Dissociation*, 8(1), 100378, <https://doi.org/10.1016/j.ejtd.2024.100378>

PECULIARITIES OF PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF SELF-IMAGE SELF-ASSESSMENT BY ADOLESCENTS IN MODERN CONDITIONS

Nadiia Zinchenko

Postgraduate Student of the Department of Theoretical and Counseling Psychology

Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine

9, Pyrohov Str., Kyiv, Ukraine, 01601

2zinchenkonadya@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0005-5342-9999>

Iryna Bulakh

Doctor of Psychology, Professor,

Professor of the Department of Theoretical and Counseling Psychology

Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine

9, Pyrohov Str., Kyiv, Ukraine, 01601

i.s.bulakh@udu.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0003-0887-7395>

Abstract

The article highlights the impact of the military events on the process of self-assessment of adolescent self-image. The results of the study of self-esteem have revealed a significant concentration of the subjects on the reflective expectations of people who are significant for them. At the same time, qualitative indicators were represented by cognitive-reflective and emotional-evaluative components. To diagnose the conative-regulatory component, a scale with control statements that actualized the socially desirable behavioral patterns of adolescents was used in the pilot study. This made it possible to state the problematic categories of answers, the emotional valence of self-identity and the manifestation of socially desirable behavioral patterns in the process of adolescent self-assessment. The psychological analysis has shown that such categories as cognitive branching, cognitive limitation and problematic identity dominate mostly in the process of adolescent self-assessment. More than half of the respondents demonstrated a predominance of negative self-esteem, i.e., self-criticism and self-disdain, with one third of the respondents showing these indicators quite clearly. They do not accept themselves, consider themselves unsuccessful and inferior to other peers, and do not aim to display their strengths in the interpersonal interaction, specific activities or virtual contacts. These results indicate a specific impact of the military activity on the process of self-awareness formation, in particular, the self-image of adolescents. In general, the psychological analysis of adolescents' self-assessment of the "self" image in crisis life conditions made it possible to state and interpret new personal indicators of adolescents that are formed in the process of modern social life. This will further enable psychologists to reorient themselves in both educational and diagnostic, preventive and corrective activities with adolescent personality.

Keywords: adolescence, self-image, self-concept, self-esteem, self-attitude, self-acceptance, self-respect, self-awareness, identity.

Подано 28.01.2025

Рекомендовано до друку 11.02.2025